

Mądrość, religijność a perspektywa temporalna u osób w okresie późnej dorosłości

Wisdom and religiosity and temporal perspective in late adulthood

Urszula Misiaszek

Katedra Psychologii Klinicznej, Instytut Psychologii; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Streszczenie

Wstęp. Osobiste nastawienie do czasu posiada istotne znaczenie w kształtowaniu właściwej postawy wobec zmian na przeobrażeniu życia. Okres późnej dorosłości jest czasem dokonywania bilansu życiowego, porządkowania własnych wspomnień, nadawania im znaczenia a także planowania czasu, który pozostał. **Cel.** Celem prezentowanych badań jest zidentyfikowanie związku pomiędzy mądrością, religijnością a perspektywą temporalną u osób w okresie późnej dorosłości. **Materiał i metody.** W okresie od grudnia do kwietnia 2021 roku przebadano 120 osób od 60 do 104 roku życia. Wykorzystano następujące metody: (1) Trzywymiarową Skalę Mądrości M. Ardelta, (2) Skalę Centralności Religijności S. Hubera, (3) Kwestionariusz Postrzegania Czasu ZTPI, (4) Kwestionariusz Postrzegania Czasu Przyszłego Transcendentalnego TFTPI. **Wyniki.** Uzyskane dane wykazują wiele istotnych korelacji. Wyniki sugerują, że wysoki poziom mądrości u osób starszych sprzyja zbilansowanej perspektywie temporalnej. Wykazano dodatnią korelację pomiędzy religijnością a perspektywą przeszłą-pozytywną oraz perspektywą przyszłą-transcendentalną. **Wnioski.** Mądrość pozytywnie wiąże się z akceptacją minionych chwil oraz z tendencją do kreowania własnej przyszłości. Osoby charakteryzujące się wysokim poziomem mądrości przywołują w swej pamięci przyjemne chwile, skupiają się na dniu dzisiejszym a także wierzą we własne możliwości. Podejmując działania biorą pod uwagę ich przyszłe konsekwencje. Wraz ze wzrostem religijności zwiększa się tendencja do pozytywnego wartościowania przeszłych wydarzeń, ich akceptacja a także refleksja nad życiem po śmierci, godzenie się z nieuniknioną przemijalnością ludzkiego życia. (*Gerontol Pol* 2021; 29; 99-103), doi: 10.53139/GP.20212913

Słowa kluczowe: mądrość, religijność, perspektywa temporalna, późna dorosłość

Abstract

Introduction. Personal attitude towards the passing of time has significant importance in shaping the right attitude towards life change. The period of late adulthood is a time of making a life review, organizing your own memories, giving them meaning and planning the time left. **Aim.** The aim of this research was to identify the relationship between wisdom, religiosity and the temporal perspective of people in late adulthood. **Materials and methods.** In the period from December to April 2021 research was carried out on a group of 120 people. The following tools were used to measure personal correlates: (1) Monika Ardelta's Three-Dimensional Wisdom Scale (3D-WS), (2) The Centrality of Religiosity Scale C-15, (3) Zimbardo Time Perspective Inventory-ZTPI, (4) Transcendental-Future Time Perspective Inventory – TFTPI. **Results.** The data obtained in the study show many significant correlations. The results suggest that a high level of wisdom favors a balanced temporal perspective. There was a positive relationship between religiosity and the past-positive perspective and between religiosity and the future-transcendental perspective. **Conclusions.** Wisdom has a positive relationship with acceptance of past events and focusing on new goals, creating plans for the future. People with a high level of wisdom recall pleasant moments, focus on the present day and believe in their own abilities. When taking action, they take its possible future consequences into account. Higher level of religiosity is accompanied by a positive valuation of past events (past-positive time perspective) and reflection on life after death (transcendental-future time perspective). With the increase in religiosity there is also the increase in the tendency to positively evaluate and accept past events, the reflection on life after death and the acceptance of the inevitable transience of human life. (*Gerontol Pol* 2021; 29; 99-103), doi: 10.53139/GP.20212913

Keywords: wisdom, religiosity, time-perspective, late adulthood

Wstęp

Dane pochodzące z Głównego Urzędu Statystycznego wskazują na nieustanny proces starzenia się społeczeństwa [1]. W wyniku zaobserwowanych przemian stanowczo wzrasta zainteresowanie tematyką funkcjonowania ludzi starszych i poznawaniem działań skutkujących poprawą jakości ich życia [2]. Analiza literatury pozwoliła na stwierdzenie faktu, iż dużą rolę w kształtowaniu się właściwej postawy wobec zmian starzejącego się organizmu odgrywa osobiste nastawienie wobec czasu [2,3,4]. Człowiek na przestrzeni życia nieustannie porządkuje własne wspomnienia i wydarzenia w odniesieniu do kategorii obejmujących czas przeszły, teraźniejszy a także przyszły. Jest istotą w pełni świadomą upływającego czasu i jego skończoności [4,5]. Zdolność aktywnego przechodzenia pomiędzy przeszłością, teraźniejszością i przyszłością daje poczucie integracji [6]. Szczególnym momentem w życiu jednostki jest czas starości. To właśnie wtedy człowiek dokonuje bilansu własnego życia, staje przed zadaniem akceptacji życiowych wydarzeń mimo świadomości, że nie zawsze przebiegały one zgodnie z oczekiwaniami [3].

Długotrwałe badania Zimbardo i Boyda pozwoliły zauważyć ścisłą zależność pomiędzy poziomem religijności a stosunkiem wobec upływającego czasu i wizji życia po śmierci [4]. Chrześcijanie traktują czas na ziemi jako moment przygotowujący do sądu ostatecznego, dlatego osiągają ponadprzeciętne wyniki na skalach perspektywy przyszłej-transcendentalnej. Wiara w przyszłość transcendentalną minimalizuje ból psychiczny wynikający ze śmierci współmałżonka czy poczucia osamotnienia. Pozwala traktować wieczną rozłąkę jako chwilowe rozstanie i koi ciężki ból [4]. Polskie badania K. Handel ujawniły, że osoby wysoko religijne nie koncentrują się na bezpośredniej gratyfikacji i podejmują działania z myślą o ich przyszłych konsekwencjach [7]. W niniejszych badaniach odwołano się do ujęcia religijności według S. Hubera, który łączy ten konstrukt ściśle z systemem konstruktów poznawczych. Wymienionych pięć wymiarów (modlitwa, przekonania, kult, doświadczenie, zainteresowanie) aktywuje osobiste konstrukty religijne [8].

Kolejnym konstruktem, który może wpływać na postrzeganie temporalności u osób starszych jest mądrość, bardzo często traktowana jest jako atrybut późnej dorosłości [9]. Mądrość życiowa osób starszych to połączenie procesu rozumowania z komponentem emocjonalnym. Pozwala na zrozumienie własnej biografii i doświadczeń. Skutkuje zmianą życiowych priorytetów, równowagą w sferze emocjonalnej czy wolnością w wy-

rażaniu własnego zdania [3]. Pozwala na integrację własnej perspektywy z perspektywą innych osób, zrozumienie i wgląd [10]. Zimbardo wraz z współpracownikami wyróżnił termin zbilansowanej perspektywy temporalnej [16]. Optymalne nastawienie wobec czasu dotyczy akceptacji minionych zdarzeń, powrotu do przyjemnych wspomnień, tendencji do działań wpływających pozytywnie na dobrostan jednostki, ale także tworzeniem planów i wizji własnej przyszłości. Osoby charakteryzujące się zrównoważoną perspektywą temporalną odczuwają silny dobrostan, mają wyższy poziom inteligencji a także osiągnięć. Ponadto są bardziej zadowolone z relacji i kontaktów, które nawiązują [4]. Przypuszczać można, iż zbilansowana perspektywa temporalna jest powiązana z mądrością jako składową trzech wymiarów wyróżnionych przez M. Ardel: poznawczego, refleksyjnego oraz afektywnego. Wymiar poznawczy dotyczy wiedzy o świecie. Wymiar refleksyjny służy ocenie sytuacji z różnych perspektyw. Ostatni wymiar – afektywny równoznaczny jest z przewyciężaniem egoizmu a także pozwala na budowanie relacji opartych na empatii i życzliwości [11].

Cel pracy

Celem pracy jest zidentyfikowanie związku oraz określenie jego siły pomiędzy mądrością, religijnością a perspektywą temporalną u osób powyżej 60 r.ż.

Materiał i metody

W badaniu udział wzięło 120 osób w przedziale wiekowym od 60 do 104 lat. Średnia wieku wynosiła $M=67,82$ przy odchyleniu standardowym przyjmującym wartość $SD=7,84$. Wśród osób badanych było 44 mężczyzn oraz 76 kobiet a różnice między nimi dotyczyły m.in. miejsca zamieszkania, poziomu wykształcenia czy stanu cywilnego. Badania przeprowadzane były w sposób tradycyjny, metodą papierową. Do pomiaru perspektywy temporalnej posłużył Kwestionariusz Perspektywy Temporalnej ZTPI autorstwa P. Zimbardo i J. Boyda w polskiej adaptacji A. Przepiórki [12] a także Kwestionariusz Perspektywy Przyszłej Transcendentalnej. Na Trzywymiarowej skali mądrości M. Ardel, w polskiej wersji Steuden, Brudka i Izdebskiego [13] dokonano pomiaru ogólnej mądrości oraz jej czterech wymiarów. Skala Centralności Religijności adoptowana do polskich warunków przez Zarzycką [14] posłużyła jako narzędzie do określenia centralności konstruktów religijnych oraz jej pięciu wyodrębnionych wymiarów. Dokonano analiz statystycznych

z wykorzystaniem korelacji r-Pearsona przy użyciu pakietu statystycznego IBM SPSS Statistics 22.0.

Wyniki badań

Pierwszym krokiem w dokonanej analizie statystycznej było zidentyfikowanie związku pomiędzy mądrością i poszczególnymi jej wymiarami a perspektywą temporalną. Wykazano, iż wymiar ogólny ($r = 0,30$; $p < 0,001$) oraz poszczególne wymiary mądrości w stopniu niskim i umiarkowanym, dodatnio i istotnie korelują z perspektywą przeszłościową-pozytywną. Ogólny wymiar mądrości ($r = -0,52$; $p < 0,001$) a także wymiar samoświadomościowy ($r = -0,56$; $p < 0,001$) istotnie, na wysokim poziomie, ujemnie związane są z perspektywą przeszło-

ściową-negatywną. Warto zaznaczyć, iż wyniki uzyskane w badaniu wykazują istotny dodatni związek pomiędzy ogólnym wymiarem mądrości ($r = 0,42$; $p < 0,001$) i jej wymiarami a perspektywą przyszłą. Z badań wynika także ujemna, umiarkowana korelacja mądrości z perspektywą teraźniejszą-fatalistyczną ($r = -0,49$; $p < 0,001$). Uzyskane badania sugerują, iż mądrość w okresie późnej dorosłości pozwala na pozytywną reinterpretację zdarzeń, które miały już miejsce i pozytywne ustalenie granicy pomiędzy czasem przeszłym a teraźniejszością. Związana jest także z optymizmem, akceptacją zmian i pogodzeniem się z wizją nieuchronnej śmierci.

Kolejnym etapem w postępowaniu statystycznym była identyfikacja związku oraz określenie jej siły pomiędzy religijnością a perspektywą temporalną. Religijność oraz

Tabela I Statystyki opisowe badanej grupy

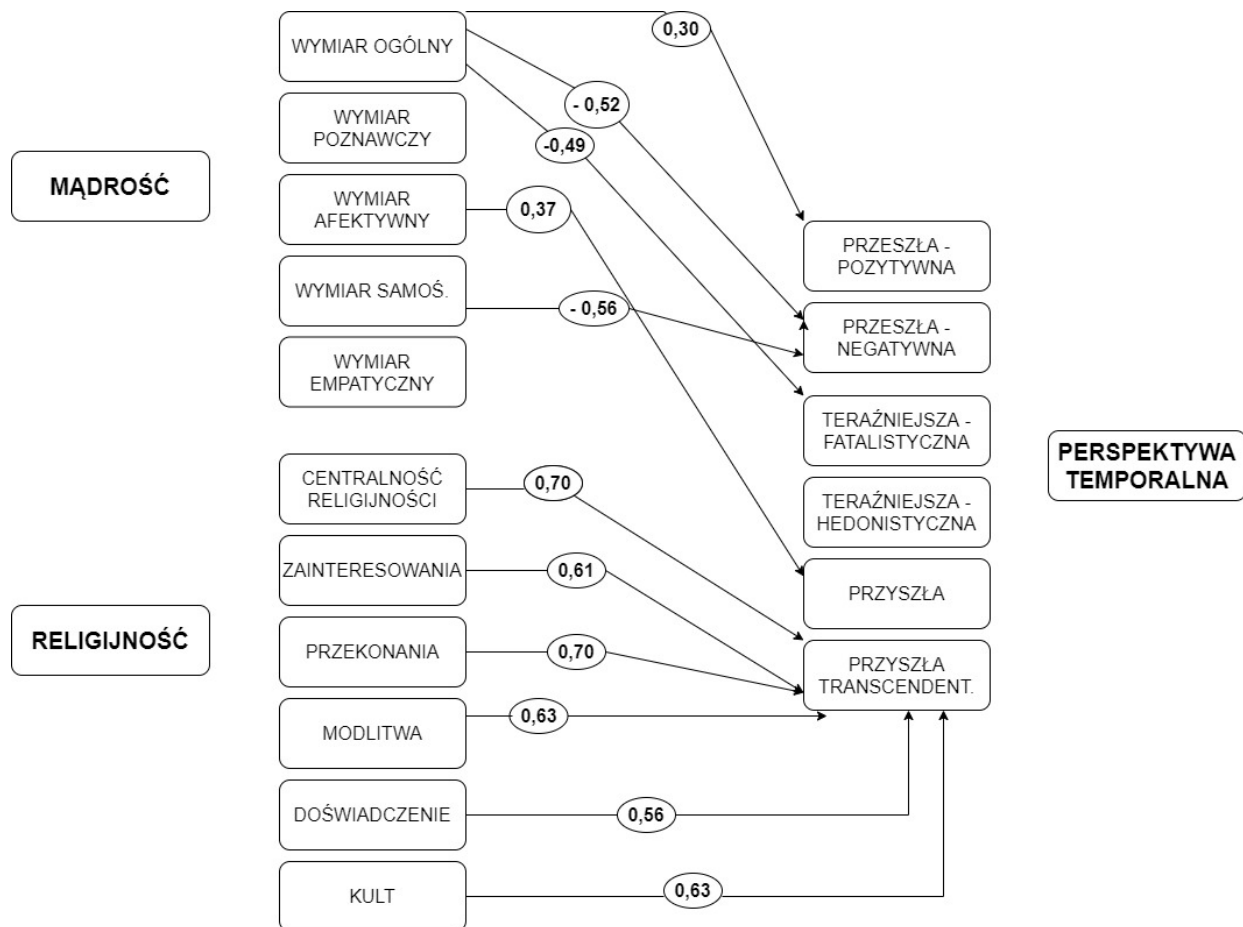
Table I. Socio-demographic characteristics of the research pool

		N	%
Płeć	Kobiety	76	63,3
	Mężczyźni	44	36,7
Wykształcenie	Podstawowe	24	20
	Zawodowe	25	20,8
	Średnie techniczne	34	28,3
	Średnie ogólnokształ.	14	11,7
	Wyższe	23	19,2
Miejsce zamieszkania	Wieś	89	74,2
	Miasto do 50 tys.	19	15,8
	Miasto do 150 tys.	8	6,7
	Miasto do 500 tys.	4	3,3
Stan cywilny	Panna/kawaler	8	6,7
	Żonaty/zamężna	89	74,2
	Wdowiec/wdowa	17	14,2
	Rozwiedziony/rozwiedziona	3	2,5
	W separacji	3	2,5

Tabela II. Wyniki analizy korelacji R-Perasona pomiędzy mądrością (3D-WS), religijnością (C-15) a perspektywą temporalną (ZTPI, TFTPI) (N=120)

Table II. The results of the 3D- WS and C-15 questionnaire in correlation to temporal perspective

ZMIENNE		Perspektywa temporalna					
		PP	PN	TF	TH	P	PT
Mądrość	W. O	0,30***	-0,52***	-0,49***	-0,12	0,42***	0,11
	W. P	0,16	-0,45***	-0,47***	-0,21*	0,31***	-0,01
	W. A	0,23*	-0,28**	-0,29***	-0,01	0,37***	0,17
	W. S	0,33***	-0,56***	-0,48***	-0,11	0,35***	0,04
	W. E	0,25**	-0,22*	-0,09	0,09	0,19*	0,22*
Religijność	C.R	0,33***	0,06	-0,03	0,12	0,09	0,70***
	Z	0,36***	0,07	-0,08	0,08	0,11	0,61***
	P	0,24**	0,06	0,03	0,15	0,06	0,70***
	M	0,26**	0,04	0,02	0,07	0,01	0,63***
	D	0,33***	0,06	-0,08	0,12	0,11	0,56***
	K	0,26**	0,05	0,01	0,11	0,10	0,63***

Rycina 1. Model wyników analizy korelacji – badanie związku pomiędzy religijnością, mądrością a perspektywą temporalną u osób w okresie późnej dorosłości (N=120)

Figure 1. Model of correlation analysis – study the wisdom, religiosity and time perspective in late adulthood (N = 120)

jej składowe korelują dodatnio z dwoma perspektywami temporalnymi: perspektywą przeszłościowo-pozytywną oraz przyszłą transcendentną. Wysoka, dodatnia korelacja pomiędzy religijnością ($r=0,70$; $p<0,001$) a perspektywą przyszłą-transcendentną wykazuje, że wysoki stopień religijności, zaangażowania, doświadczania obecności Boga w życiu człowieka wiąże się z koncentracją na życiu po śmierci. Wykazano, umiarkowany oraz niski dodatni związek pomiędzy centralnością religijności w konstrukcjach poznawczych ($r = 0,33$; $p < 0,001$), jej poszczególnymi wymiarami a perspektywą przeszłą-pozytywną. Wynik sugeruje, że centralna wartość religijności w konstrukcjach poznawczych człowieka związana jest z pozytywnym nastawieniem wobec własnej przeszłości i jej pozytywną reinterpretacją.

Dyskusja

Zdaniem Moniki Ardeli zarówno bogata wiedza dotycząca świata, adekwatna ocena otaczającej rzeczywistości a także pozytywne zachowania względem innych ludzi składają się na konstrukt scharakteryzo-

wany jako ludzka mądrość [15]. Dokonując dogłębnej interpretacji uzyskanych wyników należy stwierdzić, że wysoki poziom mądrości jest równoznaczny z równowagą wobec trzech wymiarów temporalnych: przeszłości, terażniejszości i przyszłości. Osoby starsze charakteryzujące się wysokim poziomem mądrości są w stanie zrozumieć sens własnego życia i wszystko co miało w nim miejsce. Mimo świadomości, że nie wszystko przebiegło zgodnie z ich planami akceptują minione doświadczenia i potrafią wyciągnąć z nich wnioski na przyszłość. Wysoki poziom mądrości sprzyja także skupieniu na terażniejszości, adekwatnemu radzeniu sobie z wyzwaniami dnia codziennego a także planowaniu czasu, który pozostał do wykorzystania.

Perspektywa przyszła-transcendentna jest istotna dla osób w okresie późnej dorosłości i ściśle wiąże się z wysokim poziomem religijności. Osoby wysoko religijne skupiają się na tym co czeka ich po śmierci a także odczuwają dodatkową odpowiedzialność za swoje czyny podejmowane na ziemi [4]. W rezultacie przewidują konsekwencje własnych działań i spodziewają się sprawiedliwej nagrody lub kary trwającej całą wieczność.

Przeprowadzone badania sugerują, że osoby wysoko religijne nie tylko skupiają się na czasie po śmierci, ale także akceptują własną ścieżkę życiową. Wracają wspomnieniami do dobrych chwil dzieciństwa i własnej młodości.

Uzyskane wyniki można w praktyczny sposób wykorzystać w pracy z osobami w okresie późnej dorosłości. Bardzo ważnym jest skupienie uwagi na kształtowaniu zbilansowanej perspektywy temporalnej a także pomoc w zrozumieniu wagi przeszłości. Należy zachęcać seniorów do stałej ciekawości poznawczej, otwartości na doświadczenia dnia dzisiejszego a także na wyzwania, które stawia stale zmieniający się świat.

Wnioski

Rezultaty uzyskane w przeprowadzonych badaniach pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

1. Charakteryzujący osoby w późnej dorosłości wysoki poziom mądrości współwystępuje z akceptacją własnej przeszłości, koncentracją na pozytywnych aspektach minionych zdarzeń.
2. Wysoki poziom mądrości sprzyja nastawieniu na to co dopiero ma nastąpić a także wyklucza odczuwanie wyuczonej bezradności wobec teraźniejszości.
3. Centralna pozycja religijności w systemie konstruktywów poznawczych jest cechą dominującą u osób skoncentrowanych na przyszłości transcendentalnej, czasie, który ma nastąpić po śmierci.
4. Wysoka religijność związana jest z akceptacją własnej przeszłości i pozwala na powrót wspomnieniami do minionych chwil.

Konflikt interesów/conflict of interest

Brak/None

Piśmiennictwo/References

1. Główny Urząd Statystyczny. Informacja o sytuacji osób starszych; 2018.
2. Fabiś A, Wawrzyniak J.K, Chabior A. Ludzka starość. Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej. Kraków: Wydawnictwo Impuls; 2015.
3. Steuden S. Psychologia starzenia się i starości. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 2012.
4. Zimbardo, P, Boyd J. Paradoks czasu. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 2009.
5. Bajcar B, Nosal Cz. Czas psychologiczny: wymiary, struktura, konsekwencje. Wrocław: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN; 2004.
6. Lens W, Moreas M.A. Future Time Perspective: An Individual and a Societal Approach. W: Z. Zaleski (red.). Psychology of Future Orientation. Lublin: The Scientific Society of the Catholic University of Lublin. 1994.
7. Händel K. Religijność i style funkcjonowania obywatela a percepcja siebie, innych i czasu. Studia Paradyskie. 2017; 27: 295–316.
8. Huber S., The Centrality of Religiosity Scale (CRS). Religions 2012; 3: 710–724.
9. Tucholska S. Mądrość w perspektywie psychologicznej. Siła umysłu w starości. WN Akademii Ignatianum, Kraków. 2019: 193-214.
10. Ardelt M. Wisdom, Age and Well Being. Warner K., Willis S.S Handbook of the Psychology of Aging. 2011: 279-291.
11. Ardelt M. Antecedents and effects of wisdom in old age: A longitudinal perspective on aging well. Research on Aging. 2000; 4:360-394.
12. Jankowski, Przepiórka, Sobol-Kwapińska. A polish short version of the Zimbardo Time Perspective Inventory. Personality and Individual Differences. 2016; 101:78-79.
13. Brudek P, Izdebski P, Steuden S. Polska Adaptacja Trzywymiarowej Skali Mądrości 3D-WS M. Ardelt. Roczniki Psychologiczne XIX. 2016;4:745-768.
14. Zarzycka B. The polish version of S. Huber's Centrality of Religiosity Scal. Roczniki Psychologiczne. 2007; 10: 133-157.
15. Falewicz A. Geneza i przegląd psychologicznych koncepcji mądrości. Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie. 2015; 22: 243-254.
16. Boniwell, I, Zimbardo, P. G. Balancing Time Perspective in Pursuit of Optimal Functioning. W: P. A. Linley & S. Joseph (Eds.). *Positive psychology in practice*, John Wiley & Sons. 2004: 165-178.